

ЖАНР ЛІТЕРАТУРНОЇ УТОПІЇ У КОНТЕКСТІ АНГЛІЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Оксана ВЕЧІРКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються деякі аспекти зародження і розвитку літературної утопії на прикладі творчості відомого представника англійського Відродження – Томаса Мора.

Ключові слова: утопія, модель ідеального світу, метаутопія, гуманізм, доба Відродження.

The article is devoted to some aspects of the origin and development of literary Utopia on the basis of works by Thomas More who is a well-known representative of English Renaissance.

Key words: Utopia, model of the ideal world, metautopia, humanism, Renaissance.

Утопія – складний феномен, який здатен виражатися у всіх формах духовно-інтелектуального буття людини і сконцентрований на пошуках ідеалу. У процесі своєї еволюції людство завжди мріяло про щастя, але у різні епохи філософи, письменники, політики це питання розглядали з різних точок зору. Філософський словник за ред. В.І. Шинкарука подає наступне тлумачення слова утопія – «це термін, яким іноді позначають ідеальні, науково не обґрунтовані проекти візрцевого суспільного устрою...» [7: 710].

У створенні ідеального світу традиційно виділяють такі риси як просторова ізольованість, позаісторичність, відсутність внутрішніх конфліктів, прагнення до ідеалу. Такі якості соціокультурної моделі ідеального світу є структуроутворюючими у художній системі жанру утопії, вони беруть свій початок з міфологічних описів «островів блаженних» і «золотого століття». Спочатку слово утопія у значенні «місце, якого немає» використовує у своєму трактаті «Держава» Платон (427-347 рр. до н.е.).

Утопія як факт художньої свідомості вперше виникає в епоху Ренесансу. Гуманістичний характер світогляду цієї доби проявляється у розумінні людини як вільної істоти. Бог, на думку мислителів того часу, створивши світ і людину, дав їй свободу волі, і тепер вона повинна діяти сама, визначати свою долю та відвойовувати своє місце у світі. Філософія цієї епохи орієнтує людину не на божественну «благодать», а на власні сили. Звідси – оптимізм, віра у свої необмежені можливості. За часів Ренесансу у контексті перетину ідей самоцінності людської індивідуальності і концепції держави, що регламентує діяльність людини, народжується класична літературна утопія, яка створює просторові моделі ідеального світу. Утопічні екскурси знаходимо, зокрема у романі Фр.Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель» (філософія Телемського абатства).

Еволюційний огляд утопії дозволив простежити жанрові перетворення, яких зазнала утопічна література протягом століть.

Розвиваючись спочатку як публіцистичний та науковий трактат (Платон «Держава», Т.Мор «Утопія», Т.Кампанелла «Місто сонця», Ф.Бекон «Нова Атлантида», С.Хартліб «Макарія», Дж.Уінстенлі «Закон свободи», Дж.Харрінгтон «Океанія», У.Годвін «Дослідження про політичну справедливість»), у XVIII столітті спостерігаються певні жанрові трансформації, так, на межі утопії і роману утворюється жанр утопічного роману (Д.Дефо «Робінзон Крузо», Л.-С. Мерсьє «2240 рік», Дж.Свіфт «Мандри Гуллівера», Е.Белламі «Через сто років», В.Морріс «Звістка нізвідкіля»).

Подальша еволюція утопії як соціокультурної моделі у XX столітті йде шляхом її психологізації, джерелом якої стали тоталітарні кошмари, що переживало людство у цей час. Домінанту утопії у сучасному світі складає ідея збереження особистості як дещо самоцінного у її індивідуальності і це визначає негативне ставлення до рівності як уніфікації,

знеособлення. Так, у художній літературі з'являється жанр антиутопії («1984» Дж.Оруелла, «Ми» Є.Заміятіна, «О дивовижний новий світ» О.Хакслі).

Отже, спільними характеристиками цих жанрів є дисгармонійність зображуваного світу, образ якого має прототип у реальності. Утопія як і антиутопія породжується духом кризи і боротьби, критичності і незадоволеності сьогоденням. Останнім часом літературознавці, об'єднуючи ці жанри, уводять термін метаутопія. Разом із тим деякі дослідники намагаються диференціювати ці категорії, так О.О. Павлова поділяє утопію й антиутопію на два різні жанри, називаючи їх «літературним штампом» [5: 16], у роботі Г.Сабат „У лабіринтах утопії та антиутопії” авторка виділяє окремі функції цих жанрів, наголошуючи на їх відмінності. Якщо головними функціями утопії є втішати й повчати, то антиутопії – попереджати й застерігати [6: 37].

Вивчаючи жанрові особливості літературної утопії дослідниця О.О. Павлова наголошує, що цей жанр утворений на «перетині» науки, філософії і словесної творчості і може бути поданий як «пограничне» полікомпонентне жанроутворення, художню систему якого формує взаємодія структуруютьуючої моделі ідеального світу і художньої реальності. Оскільки соціокультурна модель досконалого світу в утопії «випробовується» реальністю твору, утопічний вимисел подібний до наукового експерименту. Тому його сутнісною характеристикою є феномен «розмитості» умовності, який досягнуто послідовно-ігровим створенням-руйнацією ілюзії достовірності. Саме тому гра у достовірність сприяє тому, що «пограничний» жанр утопії може бути прочитаний як «керівництво» по переоблаштуванню всесвіту.

Отже, ми погоджуємося із думкою, що утопія – це синкретичний літературний жанр, де зливаються філософська, публіцистична, наукова та естетична думка. Разом із тим домінуюча естетична якість в утопії – фантастичність. Утопія дещо відрізняється від традиційного роману: у ній відсутні індивідуальні людські характери, герої утопії – це світогляд, прогнози та ідеї. Замість індивідуальних характерів в утопії пропонується загальна концепція людини майбутнього.

Отже, жанр утопії найбільше відповідав світоглядним засадам доби Відродження. Саме в цей час закладаються основи буржуазних суспільних відносин, розвивається нове експериментально-математичне природознавство, змінюються відносини між церквою і державою, формується ідеологія секуляризму та гуманізму, створюються передумови для виникнення філософії Нового часу. Найрадикальніші мислителі починають задаватися вічним питанням: «Чи можливе щасливе життя на землі, рівноцінне царству небесному?». Визначення щастя як мети людського існування є центральною філософською проблемою «Утопії» Томаса Мора. Цей письменник був представником раннього етапу англійського Відродження. Він навчався у Оксфордському університеті, де відчував сильний вплив англійських гуманістів Лінекра, Гросіна і Колета. Т.Мор (Thomas More, 1478–1535) став відомим політичним діячем. За часів царювання Генріха VIII він займав найвищий державний пост лорда-канцлера, першого міністра короля. За незгоду із Генріхом VIII з приводу способів проведення реформації його було звинувачено у державній зраді і страчено. Отже, Т.Мор, стоячи у витоків англійського гуманізму, проблеми держави осмислював в аспекті порядку і процвітання, встановлення миру і законності, хоча його власний гуманістичний досвід зіткнення з державними інституціями був досить трагічний, успішна державна діяльність Т.Мора закінчилася конфліктом із владою, відставкою і стратою.

Назва «Утопія» закріпилася за даним літературним жанром після появи у 1516 році «Утопії» Т.Мора. Повна назва цього твору наступна: «Золота книжечка, настільки ж корисна, як і забавна про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія» («*Libellus aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo reipublicae statu deque nova insula Utopia*»). Письменник прагне до достовірності. Російський дослідник Голєніщев-Кутузов вказує на цю особливість: «Для найбільшої переконливості Т.Мор вводить в обрамлення справжні факти своєї біографії» [1: 295]. Цей твір було написано з тією метою, щоб показати у чому слід шукати причини ганебного стану держави, маючи на увазі у першу чергу стан Англії.

Слово «утопія» грецького походження і має два компоненти. Перший – «*topos*», це слово однозначно перекладається як місце, другий компонент «*ou*» – негативна частка «ні» або «*eu*» – «благо». Тому зрозуміти точно значення цього слова неможливо, чи то це «місце, якого немає», чи то «благословенне місце». Цілком можливо, що Мор мав на увазі «благословенне місце, якого немає» або «місце, якого немає, тому що воно благословенне».

«Утопія» Т.Мора складається із двох частин мало схожих одна на одну, в основу її композиції покладена антитеза, протиставлені дві частини твору постають в обрамленні філософського діалогу, який поступово переходить у розповідь. Так, у першій частині автор викриває сучасну Англію початку XVI століття, основний її зміст складають бесіди про політичні і соціальні порядки, що панували в Європі. Під час цих розмов мандрівник Гітлодей, що виражає погляди автора, піддає різкій критиці абсолютну монархію, яка досягла найвищого розквіту. Гітлодей засуджує агресивну зовнішню політику монархів. Народи, стверджує оповідач, обирають правителів для себе, а не для них самих. Честь і безпека государя полягає у добробуті народу. Мандрівник застерігає правителів від їх думок про те, що бідність і злидні народу привчають цей народ до терпіння і забезпечують суспільний спокій. Розорення англійського селянства, безвідповідальність влади, її бездарна політика воєн, деспотизм, дармоїдство, розпуста – вивчаючи причини цих соціальних негараздів, Т.Мор приходить до висновку, що приватна власність є головним суспільним злом «...где только есть частная собственность, где всё меряют на деньги, там вряд ли когда-либо возможно правильное и успешное течение государственных дел» [4: 95].

Реалістична розповідь першої частини змінюється образом фантастичної картини життя на острові Утопія, де відмінено приватну власність, всі мешканці острову протягом шести годин зайняті виробничою працею, а потім навчаються наукам і мистецтву. Адміністративні посади, окрім короля Утопа, виборні. Вибори відбуваються часто і всі терміни адміністрування короткі, щоб управитель не звик до посади і не почав зловживати своєю владою. Ці посади ніяких матеріальних благ не приносять. Права всіх утопійців рівні, хоча на острові є раби – це військовополонені і засуджені злочинці. У цій державі відмінено смертну кару, «бог отняв право лишати життя не только другого, но и себя самого; так неужели соглашение людей об убийстве друг друга, принятое при определенных судебных условиях, должно иметь такую силу, чтобы освободить от применения этой заповеди его исполнителей?...» [4: 69]. Томас Мор переконаний, що немає більшої цінності у світі чим людське життя «человеческую жизнь по её ценности нельзя уравновесить всеми благами мира» [4: 68]. Смертна кара замінена важкими роботами на суспільне благо. Подібно до греків мешканці острову над усе цінують красу, силу і фізичну досконалість, але найбільше – досконалість духовну, здатність до споглядання істини. Маючи рівний доступ до освіти, медицини, матеріальних благ і управління державою, утопійці різняться лише своїми природними схильностями і задатками.

Водночас в «Утопії» знаходить своє вираження не тільки соціально-політичний, але й моральний ідеал європейського гуманізму епохи Відродження, адже метою суспільства утопійців є не тільки матеріальне забезпечення громадян, але, насамперед, свобода розвитку людської особистості. На думку О.Х. Горфункель, «справжній і справедливий суспільний устрій, побудований Т.Мором, мав привести до відновлення справжньої людської природи» [2: 136]. Великим досягненням Томаса Мора було саме те, що він схаактеризував людину як істоту земну і природну. Справжній гуманіст свого часу він стверджував, що людина діє, мислить за власним бажанням своєю волею, це, у свою чергу, відкриває їй свободу дій, що для антропоністичної системи доби Відродження було дуже важливим.

Людина не може самотійно досягти всього, що треба для пізнання і вдосконалення. Вона має спілкуватися з іншими людьми. Лише об'єднавшись і допомагаючи один одному, кожен може набути досконалості. Тільки у суспільстві, у колективі індивідуум може розкрити себе і досягти свободи. Сам образ утопічного гуртожитку, де відсутня приватна власність, гроші, привілеї стало свого роду кульмінацією гуманістичних мрій про «ідеальну державу». Попри велич ідей, що заявлені Т.Мором, сам письменник усвідомлював їх недосяжність. Книгу він закінчив сумними словами: «...я охотно признаю, что в утопийской

республике имеется очень много такого, чего я более желаю в наших государствах, нежели ожидаю» [4: 222].

Соціокультурний ідеал утопії змальовує історичну перспективу і часто використовується як критерій оцінки реального стану і потенційного розвитку суспільства. Який би вигляд не приймала утопія – літературного твору, соціального проекту перебудови суспільства, народних міфів і легенд, офіційної ідеології, побажань кращої долі, одночасно вона яскраво виражає критичне ставлення до реальності. І, не дивлячись на те, що сьогодні поняття утопія є безнадійно застарілим, зацікавленість цим жанром залишається, оскільки він відкриває для людини нові можливості духовних шукань.

БІБЛІОГРАФІЯ:

1. Голенищев-Кутузов Н.И. Томас Мор // История всемирной литературы: в 8 томах / АН СССР; Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. – М.: Наука, 1983-1994. – Т. 3. – 1985. – С. 292-297.
2. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. Учебное пособие / А.Х. Горфункель. – М.: Высшая школа, 1980. – 368 с.
3. Марков Б.В. Философская антропология: учебн. пособие для вузов / Б.В. Марков. – СПб.: Питер, 2008. – 349 с.
4. Мор Т. Утопия / Томас Мор. – М.: Академия наук СССР. – 1953. – 294 с.
5. Павлова О.А. Метаморфозы литературной утопии: теоретический аспект. Монография / О.А. Павлова. – Волгоград: Волгоградское научное изд-во, 2004. – 210 с.
6. Сабат Г. У лабіринтах утопії та антиутопії / Галина Сабат. – Дрогобич: Коло, 2002. – 160 с.
7. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
8. Чаликова В. Утопия и свобода / В. Чаликова. – М.: Весть-Вимо, 1994. – 184 с.
9. Шацкий Е. Утопия и традиция / Е. Шацкий [пер. с польск. общ. ред. В.А. Чаликовой]. – М.: Прогресс, 1990. – 454 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Вечірко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми психологічного аналізу в художньому творі.